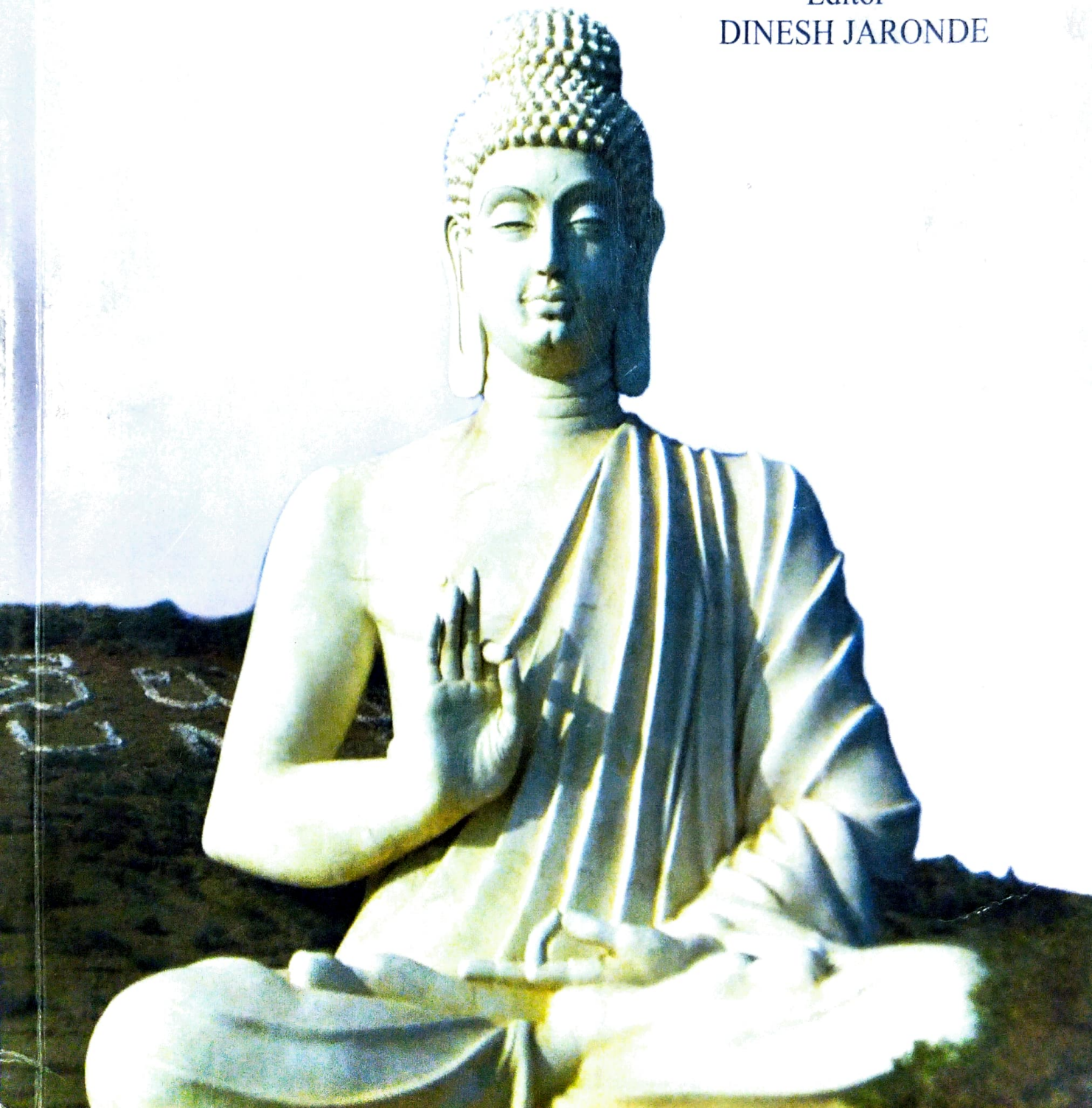

BUDDHIST PHILOSOPHY

PRESENT SITUATION & IMPORTANCE

Editor
DINESH JARONDE

BUDDHIST PHILOSOPHY PRESENT SITUATION & IMPORTANTCE

Editor
Dinesh Jaronde

पायगुण
प्रकाशन
प्रकाशन अमरावती

मोबा. ९२२६२३३८००

९२२५२२३८००

Email-paaygunprakashan22@gmail.com

Buddhist Philosophy : Present situation & Importance

Editor : Dinesh Jaronde

Published by:

Paaygun Prakashan

Saraf Lay Out, Kaloti nagar

Amravati- 444806

Mob: 9226233800

Email: paaygunprakashan22@gmail.com

© Publisher

First Edition : 10th May 2017 (Lord Buddha Birth Anniversary)

ISBN: 978-81-89839-96-3

Composing

Shashi Graphies

Mob. 92252 23800

Printing

Shashi Printers, Amravati

Mob. 9225323800

Price: 500/-

* All rights reserved No part of this publication should be reproduced, store in retrieval system, or transmitted in any form or by any means: electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the editor in chief and the publisher.

This book has been published in good faith that the material provided by authors is original. Every effort is made to ensure accuracy of material, but the publisher and the printer will not be held responsible for any inadvertent error(s). In case of any dispute, all legal matters are to be settled under Amravati jurisdiction only.

Note: Editor may or may not agree with the thoughts expressed by the writer in the book. The writer concerned will be responsible individually in case of authenticity of his paper.

मराठी विभाग

३७	बौद्ध धम्म आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर धर्मांतरण एक ऐतिहासीक कांती	प्रा.कु.प्रतिमा मा.सुर्यवंशी	११२
३८	बौद्धकालीन शिक्षण प्रणाली व आजची शिक्षण प्रणाली	प्रशांत वसंतराव चव्हाण	११५
३९	बुद्ध तत्त्वज्ञानातील विज्ञाननिष्ठ, बुद्धिप्रामाण्यवादी विचार प्रणालीने अखिल विश्वाला प्रदान केलेली मूल्ये	प्रा. साळवे सतिश शंकरराव	११८
४०	बुद्धांची शिकवण- माणूस घडवणारी शिक्षणपद्धती	प्रा. सीमा प्रभाकर पुसदकर	१२०
४१	बौद्ध तत्त्वज्ञानातील स्त्री समतेच्या विचाराचे ऐतिहासिक महत्व	डॉ. प्रा. पुष्पा गायकवाड	१२३
४२	बौद्ध धर्म आणि वैश्विक शांती	प्रा.शिवाजी रा. तुप्पेकर	१२५
४३	बौद्ध तत्त्वज्ञान व मानवतावादी मूल्ये	प्रा.बालाजी मारोतराव नरवाडे	१२८
४४	बुद्धाचे तत्त्वज्ञान आणि लोकशाही	प्रा.शरद विठ्ठल पाटील	१३१
४५	धम्म संकल्पनेचे मानवी जीवनातील महत्व	हाडेगकर अनिल ज्ञानोबा	१३३
४६	बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि आधुनिक लोकशाही	प्रा.प्रफुल्ल भाऊराव घायवट	१३४
४७	बौद्धधम्म चळवळीस कम्युनिस्टांपासुन धोका	राजानंद तायडे	१३७
४८	बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि संविधान	प्रा. शेषराव सखाराम तायडे	१४१
४९	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि बौद्ध धम्म	प्रा.डॉ.सौ.यु.आर.पाटील.	१४४
५०	बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोन	प्रा. उर्मिला महेन्द्र हाडेकर	१४७
५१	भारतीय संविधानातील बौद्ध तत्त्वज्ञान	प्रा. प्रकाश वा. पानतावणे	१५०
५२	बौद्ध तत्त्वज्ञान व मानवतावादी मूल्ये	प्रा.अरविंद बा. पाटील	१५३
५३	बौद्धधम्म आणि आचरण	डॉ.सुषमा एस. प्रधान	१५६
५४	बौद्ध धम्म आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	कु. सुषमा त्र्यंबकराव धांदे	१५८
५५	महिला सक्षमीकरणात बौद्ध धर्माचे योगदान	प्रा. डॉ. सुरेश ल. पंडीत	१६०
५६	विज्ञान आणि बुद्ध धम्म	प्रा. राहुल मो. लभाने, प्रा. नंदकिशोर रंगारी	१६२
५७	तथागत गौतम बुद्धांचे चरित्र व शिकवण	प्रा.डॉ. उमेश आर. धुमाळे	१६४
५८	मिलिंद प्रश्न : शास्त्रीय संकल्पना मांडणारा वैश्विक ग्रंथ	प्रा. डॉ. अरुण व्ही. लाडे	१६६
५९	बौद्ध धम्म आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा.मारोती ऊद्दवराव टिपले	१७०
६०	महिला सबलीकरणात बौद्ध धम्माचे योगदान	प्रा. सौ. सोमवंशी अल्का बा.	१७३
६१	बौद्ध तत्त्वज्ञान - एक अभ्यास	प्रा. जगदीश लच्छमन्ना जायेवार	१७५
६२	बौद्ध तत्त्वज्ञान व विज्ञानवाद	प्रा. अमितकुमार निरंजन दारूडे	१७८
६३	बुद्ध तत्त्वज्ञान : नैतिकता	अनिता बापूराव सुर्यवंशी	१८०
६४	तथागत बुद्धांचा धम्म आणि त्यांचे नैतिक तत्त्वज्ञान	सोनोने जयश्री विठ्ठलराव	१८२
६५	बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि महिला सक्षमीकरण	आम्रपाली गोविंदराव तिळाळे	१८४
६६	तथागत बुद्धांच्या तत्त्वज्ञानात उपमा व दृष्टांताचे महत्व	प्रिती प्रकाश हिवराळे	१८६
६७	तथागत बुद्धांचे आर्थिक विषयावरील विचार	कांबळे पुरण नारायण	१८८
६८	बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि भारतीय संविधान	बचाटे राहुल देवराव	१९०
६९	बौद्ध धम्म आणि आचरण	मालती सावरकर	१९३
७०	बुद्ध धम्माचा भारतीय राजनितीवर पडलेला प्रभाव	बनकर अलका शंकरराव	१९५
७१	तथागतांचा अष्टकलाप : प्रज्ञा अनुभूती ज्ञान	अशोक पुंडलिक इंगळे	१९७
७२	बुद्ध धम्माची प्रासंगिकता	वाघमारे अस्मिता काशिनाथ	२०१
७३	बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि महिला सक्षमीकरण	बडूरकर पंचशीला भीमराव	२०३
७४	बुद्ध तत्त्वज्ञान व धर्मवाद	बहिरव निर्मला बाळकृष्ण	२०५
७५	बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि विपश्यना	डॉ. रजनी भिमराव गेडाम	२०७
७६	साहित्याचे उगमस्थान म्हणजेच तथागतांचा सारनाथ येथील धम्मचक्र परिवर्तनाचा उपदेश	प्रतिभा नामदेव मगरे	२०९

बुद्ध तत्त्वज्ञानातील विज्ञाननिष्ठ, बुदिप्रामाण्यवादी विचार प्रणालीने अखिल विश्वाला प्रदान केलेली मूल्ये

प्रा. साळवे सतिश शंकरराव

राज्यशास्त्र विभाग,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

आज आधुनिक भारताला बुद्ध नितीशास्त्रातील वर्णीत नैतिक मूल्यांची अतिशय आवश्यकता आहे. कारण भारतीय माणूस भौतिकवादाकडे अतिशय आकर्षित झालेला आहे. त्यातून सुखी आणि चैनीचे जीवन जगण्यासाठी पैसा, धन कमावण्याची चढाओढ दिसून येते. मग त्यासाठी कोणत्याही पातळीवर जाण्याची त्याची तयारी असते. परिणामी नैतिकतेचा, सदाचरणाचा थोडाही विचार न करता अनैतिक मार्गाने पैसा कमावण्याची अगदी स्पर्धाच लागलेली आहे. त्यामुळे समाजाची नैतिकता ढासळत चालली आहे. समाजामध्ये अनुचित गोष्टी वाढतांना दिसत आहेत. त्यामुळे समाजाचा, समाजामुळे राज्याचा, राज्यामुळे देशाचा विकास होण्यास अडथळा निर्माण होत आहे. नितीमत्ता किंवा आचारसंहिता म्हणजे समाजातील वर्तनाच्या मानदंडाची अथवा नियमांची एकूण गोळाबेरीज. न्याय आणि अन्याय चांगले आणि वाईट मान आणि अपमान इ. विषयाच्या लोकांच्या विचारांचे त्यात दर्शन घडते. कायद्याचे मानदंड आणि नियम तसे नोंदलेले नसतात. लोकमत चालिरीती सवयी आणि शिक्षण माणसाची विशिष्ट विचारसरणी याच्या नुसार त्यांचे पालन घडणे, समाज, कुटुंब इतर व्यक्ती आणि इतर राष्ट्रांच्या लोकांविषयी संबंध ते निर्माण करतात. नीतिमत्तेचा उदय मानवी समाजाच्या जन्माबरोबर झाला. पुढे बुद्ध धर्मातील विविध ग्रंथांमधून एकत्रित मूल्य मांडण्यात आलेले आहे.

१ श्रद्धा: मनामध्ये प्रसन्नता आणि मोठी आकांक्षा निर्माण करणे श्रद्धेची ओळख आहे. श्रद्धा निर्माण झाल्यावरती मार्गात येणा-या सर्व अडचणींना दूर करते अडचणी दूर केल्यावर चित्त स्वच्छ प्रसन्न, निर्मळ बनते. म्हणून चित्ता मध्ये प्रसन्नता निर्माण करणे श्रद्धेची ओळख आहे.

२ मार्गजिन : जो शंकारहीत, संसारिक काट्यापासून मुक्त, निर्वाणात लीनता, आसक्ती रहीत आहे, बुद्ध त्याला मार्ग जिन म्हणतात.

३ उन्नतिगामी : धर्म कामी पुरुष उन्नतिगामी असतो जो सुलभतेने जाणता येतो.

४ प्रेमभाव : सर्वांप्रती प्रेम भाव वाढवणे

५ कल्याण : बुद्धाने भिक्षुंना बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय आणि लोक कल्याण करण्यासाठी देसना देवून पाठवले.

६ बहुश्रुत होणे : व्यक्तीने ज्ञान प्राप्तीसाठी सर्वज्ञानेंद्रिय उघडे ठेवले पाहिजेत त्यामुळे कोणत्याही प्रकारे अज्ञान जवळ येत नाही.

७ शिष्ट होणे : यामुळे आपआपसात सुहृदयता वाढणे आणि शांती स्थापन होते.

८ सुशिक्षित होणे : व्यक्तीने अशी शिकवण प्राप्त करावी जी नैतिक मूल्यांनी युक्त असावी. त्यामुळे मानसिक आणि अध्यात्मिक विकास होतो.

९ सुभाषण : मृदू भाषी होणे आवश्यक आहे. त्यामुळे बंधुत्व वाढते.

१० कला शिकणे : स्वतःचे आणि परिवाराचे पालन पोषण करण्यासाठी व्यक्तीने विविध कला अवगत कराव्यात.

११ सेवाभाव : मनुष्याने माता-पिता, गुरु, संबंधी व गरजूनांची सेवा करावी.

१२ आत्मगौरव : व्यक्तीमत्त्व आदर्श बनते, सत् कर्म करण्यास आत्मविश्वास मिळतो.

१३ आदर सत्कार : ह्यामुळे समाजाचे वातावरण सुख तसेच शांतीपूर्ण राहते.

१४ विनम्र होणे : नम्रता व्यक्तीला महान बनवते. या मूल्याच्या अनुशीलनाने नैतिक मूल्यांच्या अनुशीलनात मदत होते.

१५ संतुष्ट राहणे : भारतीय मूल्य श्रृंखलेमध्ये संतुष्टीला महत्वपूर्ण मानले गेले आहे. या मूल्यामुळे व्यक्ती जीवनातील धावपळी पासून दूर राहून शांतीने जीवन जगण्यास शिकतो.

१६ क्षमाशील : क्षमाशील असणे, अहिंसेचे खूप मोठे सकारात्मक सहयोगी मूल्य आहे. यामुळे समाजात सुख शांती स्थापन करण्यास मदत होते.

१७ कृतज्ञता : यामुळे समाजात बंधुभावाची वाढ होउन समाजाची प्रगती करता येते.

१८ आज्ञाकारी होणे : यामुळे समाजामध्ये सहयोग आणि सद्भावना वृद्धी होण्यास मदत होते.

१९ तप : यामुळे वाईट भावना नष्ट होउन चांगल्या भावनेचा उदय होतो.

२० ब्रह्मचर्या : यामुळे व्यक्ती व्यभिचारापासून अलिप्त राहून

त्याचे जीवन अनुशासित आणि समृद्धशील बनते.

२१ निःशोक : यामुळे व्यक्तीचे जीवन सुखी आणि संतोषपूर्ण राहते.

२२ निर्मल : यामुळे मन नेहमी निर्मल, शुद्ध आणि पवित्र राहाते. परिणामी व्यक्ती कडून कुशल कर्म घडतात.

२३ निर्भय : भयाच्या अवस्थेमुळे व्यक्तीचे मनोविज्ञान दुषित होते, त्या स्थितीमध्ये तो कुठलेच शुभ कार्य करू शकत नाही. त्यामुळे व्यक्तीने नेहमी निर्भय या मुल्याचे अनुशासन करीत रहावे.

२४ संयम : जीवनामध्ये श्रेष्ठतव प्राप्त करण्यासाठी इंद्रियावर संयम राखणे आवश्यक आहे.

२५ एकाग्रता : चित्तातील मळ दूर करणे आणि इंद्रियावर संयम राखण्यासाठी समग्रतेची अत्यंत आवश्यकता असते.

२६ शांत : शांत आणि विनित भावनेने मनुष्य आपल्या मनातील मळ दूर करू शकतो.

२७ अनासक्त : इच्छा, लोभ, मोह, इ. च्या बाबतीत व्यक्तीने नेहमी अनासक्त राहिले पाहिजे. व्यक्तीचे चित्त दोष रहित होउन मुल्यांकडे अग्रेसर होते.

२८ त्याग : मानवी कल्याणासाठी त्याग सर्वश्रेष्ठ मुल्य आहे.

२९ अल्पेक्ष : मनुष्याने अधिक मात्रेत भोजन करू नये. परंतु अल्पेक्ष असले पाहिजे.

३० लोभरहित : लोभी व्यक्ती स्वतःचे किंवा इतरांचे कल्याण करू शकत नाही. म्हणून नेहमी लोभ रहित रहावे.

३१ धैर्य : धैर्यहीन व्यक्ती नेहमी आपले काम बिघडवतो. म्हणून नेहमी धैर्याने रहावे.

बुद्धाच्या मते ज्याला चांगला माणूस म्हणून जगायचे असेल, तर त्याने जीवनाची तत्वे म्हणून काही आदर्श तत्वांचा व नैतिक शिकवणीचा अंगीकार केला पाहिजे. बुद्ध धम्म हीच जगातील सर्वप्रथम नैतिक विचार पद्धती आहे : जिच्यामध्ये मानवास आत्म नियमन करण्याची शिकवण दिली गेली.

बुद्धांनी : 'सुत्तनिपात'च्या वसलसुत्ताच्या अंतर्गत अकुशल कर्मांचे वर्णन केलेले आहे. ज्याकारणाने नैतिक वा मानवी मुल्यांचा पराभव-हा आधुनिक युगामध्ये सुद्धा होत आहे. बुद्धाने सुत्तनिपाताच्या पराभव सुत्ताच्या अंतर्गत मनुष्याच्या नैतिक वा मानवी मुल्यांचे पतन तथा अवनतीचे कारण सांगितलेले आहे. 'महामंगलसुत्त' 'धम्मिकसुत्त' आदि मध्ये बुद्धाने ग्रहस्थाच्या ज्या कर्तव्याचे वर्णन केलेले आहे ते नैतिक मुल्यावर निर्भर करीत असते. मनुष्यांच्या मंगल कर्मावर प्रकाश टाकतांना बुद्ध म्हणतात "मुर्खाची सोबत न करणे, सज्जनांची सोबत करणे आणि पुजनीयांची पुजा करणे हे उत्तम मंगल होय."

धम्मिक सुत्तामध्ये बुद्ध उपासक आणि उपासिकांच्या आचरणाला मंगल बनविण्याकरिता नैतिक मुल्यांचा उपदेश देतांना म्हणतात की, जगात जे स्थावर आणि जंगम प्राणी आहेत. त्यांच्या जीवाची हत्या होवू नये. अशाप्रकारे सुत्तनिपातामध्ये देखील उपदेश करतांना बुद्धाने नैतिक मुल्यांवर भर दिला आहे. व्यावहारिक दृष्टीने बुद्धाचे नीतीशास्त्र हे अधिक सार्वभौमिक, व्यवहारिक, उपयोगी आणि अर्थपूर्ण आहे. त्यांचे नीतीशास्त्र तथा त्यातील प्रदत्त नैतिक मुल्य सर्व मानव जातीकरिता आहेत. ते संपूर्ण मुल्य देशकाळाच्या सीमेपासून वेगळे आहे. या नीतीमत्तेचा अन्वयार्थ सांगताना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, "नीती म्हणजे धम्म आणि धम्म म्हणजे नीती म्हणजे सदाचार आणि सदाचार म्हणजे जीवनातील सर्व क्षेत्रात माणसा-माणसातील व्यवहार उचित असणे होय." याच आधारावर असे वाटते की, नीतिमत्ता मनुष्याची अशी आंतरिक चेतना असेल की जी मनुष्याला कुशल कर्म करण्याची प्रेरणा देते. त्याचबरोबर अकुशल कर्म करण्यापासून त्याला परावृत्त करते. समाजाचा आदर्श विकास या गोष्टी वर निर्भर करीत असतो की, त्या समाजामध्ये मनुष्यांची नैतिक मुल्यांच्या प्रति कशी आणि किती आस्था तथा मान्यता आहे आणि कोणत्या गतीने ते लोक मुल्यांचे अनुशीलन करीत आहेत. मानवी संबंधातील प्रत्यक्षपणे अनुभवास येणारा ओलावा किंवा प्रेम किंवा आपुलकी हेच सध्याच्या काळात नैतिकतेच्या अनुभवातून व विकासातून प्राप्त करता येईल. नैतिकतेला भौतिकतेचा आधार प्राप्त करून देण्याचे सामर्थ्य माणसात आहे मात्र त्या दिशेने प्रामाणिक प्रयत्न करण्याची आवश्यकता आहे."

अशाप्रकारे बुद्धाच्या नीतीशास्त्रातील नैतिक मुल्यांची जोपासना भारतीय समाजाने जर अंगीकार केला तर संपूर्ण भारतात नैतिक मूल्यांचे साम्राज्य स्थापन होईल. आणि सर्व दिशांना सुख शांती आणि अहिंसामय वातावरण निर्माण होईल. त्यामुळे देश सशक्त, धार्मिक आणि नैतिक बनू शकेल.

◆◆◆